

Київський університет імені Бориса Грінченка

МОДЕЛІ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ В ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖІ

Анотація. У статті автор аналізує моделі поведінки підлітків та визначає їх роль у формуванні поведінки підлітків в Інтернет-мережі. На основі аналізу вітчизняних та зарубіжних досліджень, концепцій, теорій та моделей автором визначено та обґрунтовано моделі ризикованої, амбівалентної та безпечної поведінки підлітків в Інтернет-мережі.

Аннотация. В статье автор анализирует модели поведения подростков и определяет их роль в формировании поведения подростков в Интернет-сети. На основе анализа отечественных и зарубежных исследований, концепций, теорий и моделей автором определены и обоснованы модели рискованного, амбивалентного и безопасного поведения подростков в Интернет-сети.

Annotation. In this article the author reveals the models of teenagers' behavior in the Internet and determines their role in the formation teenagers' behavior in the Internet. On the basis of domestic and foreign studies, concepts, theories and models the author defined and substantiated the model of risky, ambivalent and safe teenagers' behavior in the Internet.

Постановка проблеми. Початок ХХІ століття характеризується розвитком нових інформаційно-комунікаційних технологій, що обумовлює трансформацію соціальної реальності та призводить до змін у суспільстві. Особливого значення в інтенсивному накопиченні інформації та її активному поширенні набуває Інтернет-мережа, яка стає одним із провідних засобів соціалізації підлітків у сучасних соціокультурних умовах. Нові інформаційні технології збільшують можливості підлітків у пошуку навчальної інформації, культурному самовдосконаленні, ознайомленні з традиціями різних країн, спілкуванні, обговоренні своїх проблем тощо. Разом з багатьма перевагами

Інтернет-мережа містить значну кількість ризиків, з якими стикаються користувачі під час своєї діяльності у віртуальному просторі. Підлітки є однією з мало захищених цільових груп користувачів Інтернет-мережі, оскільки у них не повною мірою сформоване вміння добирати, всебічно аналізувати та порівнювати інформацію.

Результати теоретичного аналізу. Аналіз наукових праць дозволяє констатувати, що у підлітків відбувається формування власної унікальної моделі поведінки в Інтернет-мережі на основі засвоєних поведінкових дій в Інтернет-мережі, різноманітних видів діяльності в Інтернет-мережі, ризиків в Інтернет-мережі тощо. У науковій літературі модель розглядається як зразок, схема для пояснення певного явища або процесу [6]; умовний образ певного об'єкта, що зберігає зовнішню схожість і пропорції частин, при певній схематизації й умовності засобів зображення [10]; схема об'єкта, процесу або явища, яка допомагає у дослідженні явищ, процесів шляхом побудови та вивчення їх складових та використовується для визначення й уточнення характеристик побудови об'єктів [3].

У статті ми розглядаємо модель поведінки підлітків в Інтернет-мережі як дії підлітків в Інтернет-мережі, які містять певну кількість взаємопов'язаних факторів та умов і відтворюють систему об'єктів, дій та заходів, необхідних для їх засвоєння та реалізації.

Вивчення наукових праць дозволяє виділити такі моделі поведінки підлітків: інформаційно-мотиваційно-поведінкових навичок, дій на благо здоров'я, здорових переконань, освітня, медична профілактична, уявлень про здоров'я, стадій зміни поведінки, які були покладені в основу розробки моделей поведінки підлітків в Інтернет-мережі.

В теорії соціального наочіння, основоположником якої є А. Бандура, наголошується, що особистість людини змінюється під впливом вимог соціального середовища, в результаті чого відбувається навчання певним формам поведінки [2]. Більшість у поведінці, яку демонструє підліток, набувається за допомогою прикладу: підліток спостерігає, що роблять інші,

та повторює ці дії. Поведінка підлітків закріплюється або модифікується наслідками їх дій та відгуками й оцінками інших щодо поведінки підлітків [12, с. 379]. За твердженням А. Бандури, закріплення/посилення – важливий момент в процесі навчання і формування поведінки підлітка. Позитивне закріплення застосовується у разі правильної демонстрації поведінки та навичок; негативне закріплення застосовується щодо поведінки та навичок, які необхідно виправити для забезпечення більш позитивних дій. Вчителі та інші дорослі є важливими рольовими моделями – людьми, що встановлюють стандарти, а також джерелами впливу на поведінку підлітків [9, с. 35]. Ці положення теорії соціального навічання А. Бандури широко використовуються в сучасних науково-обґрунтованих моделях формування поведінки та слугують основою для створення нових моделей.

Формування навичок безпечної поведінки підлітків в Інтернет-мережі, відповідно до теорії соціального навічання, має сприяти моделюванню поведінки, спостереженню за своєю поведінкою та поведінкою оточуючих, ефективній соціальній взаємодії в Інтернет-мережі. Позитивне закріплення поведінки застосовується у випадку демонстрації безпечної поведінки підлітків в Інтернет-мережі, негативне (або коректуюче) – у випадку демонстрації ризикованої поведінки в Інтернет-мережі з метою зміни такої поведінки. Для формування безпечної поведінки в Інтернет-мережі важливо, щоб підлітки самостійно розробляли правила безпечної поведінки в Інтернет-мережі та дотримувалися їх.

Теорія поведінкової проблеми (Р. Джессор, С. Джессор) наголошує, що поведінка підлітка (включаючи поведінкові ризики) є продуктом складних взаємодій між трьома категоріями психосоціальних змінних: перша категорія (система особистості) включає цінності, очікування, переконання та ставлення до самого себе та суспільства; друга категорія (навколишня система) включає сприйняття ставлення друзів та батьків до поведінки, як до заборонених речей; третя категорія (поведінкова система) включає соціально прийнятну та неприйнятну поведінку. Ці категорії можуть поєднуватися та

сприяти виникненню поведінкових проблем у підлітків [8]. Для успішного формування безпечної поведінки підлітків в Інтернет-мережі необхідно впроваджувати заходи, які націлені на зміну особистості підлітка та його поведінки, навколишнього середовища, а також формування критичного мислення у підлітків щодо їхньої діяльності в Інтернет-мережі.

Теорія соціального впливу та теорія інокуляції тісно пов'язані між собою. Теорія соціального впливу, заснована на працях А. Бандури та на теорії соціальної інокуляції МакГіра, акцентує увагу на тому, що підлітки відчують тиск та вплив однолітків щодо поведінкових ризиків. Програми, присвячені соціальному впливу або інокуляції, враховують негативний вплив та тиск однолітків на поведінку, через що інформують підлітків та одночасно вчать їх як протистояти цьому впливу. Такі програми націлені на конкретний тип ризику та сприяють формуванню навичок супротиву тиску зі сторони однолітків зокрема та суспільства загалом [8]. З метою зменшення тиску та негативного впливу однолітків на поведінку підлітків в Інтернет-мережі необхідно впроваджувати заходи до того, як підлітки опиняться під таким тиском. Це сприятиме розумінню того, в якій ризикованій ситуації вони зможуть опинитися, а формування у підлітків навичок супротиву тиску зі сторони однолітків та віртуальних друзів є більш ефективним засобом формування безпечної поведінки, ніж їх інформування про ризики Інтернет-мережі.

Теорія когнітивного вирішення проблем засновується на тому, що формування у підлітків навичок соціально-когнітивного вирішення проблем може покращити міжособистісну взаємодію та керування імпульсивними намірами, сприяти досягненню однолітками взаємовигідних рішень та рішень, які забезпечують самозахист, сприяти зменшенню чи попередженню негативної, компрометуючої поведінки. Несформовані навички вирішення проблем обумовлені небезпечною поведінкою, вказуючи на необхідність включення цих навичок в програму навчання та формування поведінки [8]. Підлітки, які мають несформовані навички раціонального вирішення

проблем, з легкістю піддаються впливу віртуальних друзів, неадекватно реагують на події, які відбуваються в Інтернет-мережі, практикують компрометуючу поведінку в Інтернет-мережі. З метою формування у підлітків безпечної поведінки в Інтернет-мережі необхідно впроваджувати програму, націлену на інформування підлітків про ризики Інтернет-мережі та формування у них навичок вирішення проблемних ситуацій як у віртуальному середовищі, так і в реальному житті.

Відповідно до теорії стійкості (гнучкості) [8], підлітки схильні більше дотримуватися правил безпечної поведінки, ніж практикувати ризиковану поведінку. Дана теорія розглядає взаємодію факторів у житті підлітка, включаючи умови в сім'ї, школі, громаді, які забезпечують можливість позитивної адаптації підлітків у суспільстві. Відповідно до теорії стійкості, існують внутрішні (самоповага і самовпевненість, внутрішній фокус контролю та наявність життєвої мети) і зовнішні (соціальна підтримка з боку родини і громади) чинники, які взаємодіють між собою і дають підліткам можливість уникати ризикованої поведінки. Формування у підлітків самоповаги та самовпевненості, внутрішнього фокусу контролю та життєвої мети сприяє дотриманню підлітками безпечної поведінки в Інтернет-мережі, визначенню мети діяльності в Інтернет-мережі та її чіткої реалізації.

Теорія обдуманого дії (теорія планованої поведінки) [14] розглядає відношення підлітків до своєї поведінки. Як одну з головних причин поведінки дослідники розглядають намір підлітка поводитись певним чином. Цей намір, у свою чергу, розглядається як функція двох причин: по-перше, ставлення підлітка до певного виду поведінки (яке пояснюється її очікуваннями від наслідків такого виду поведінки, тобто її уявленнями про цінність і користь цього виду поведінки) і, по-друге, сприйняття людиною соціального (або нормативного) тиску, спрямованого на те, щоб особа поводитись певним чином [1, с. 77]. Згідно з теорією обдуманого дії, те, що безпосередньо передуює поведінці підлітка, є тенденцією для здійснення даної поведінки, яка визначається одним або двома можливими чинниками:

стосунками і суб'єктивними нормами (соціальними чинниками) [11, с. 112]. Якщо підліток вважає, що результат його поведінки в Інтернет-мережі є позитивним, то в майбутньому він буде практикувати таку модель поведінки. Оточення підлітка (батьки, вчителі, однолітки), які мають вплив на нього та оцінюють його поведінку як позитивну, сприяють тому, щоб підліток здійснював власну діяльність в Інтернет-мережі у безпечний спосіб.

Теорія стадій змін поведінки (транстеоретична модель) розроблена американськими науковцями Дж. Прочаска і К. ДіКлементе [17], базується на досягненнях різних теорій і галузей знань. Основна гіпотеза теорії полягає у тому, що зміна поведінки – це певний процес зміни поведінки підлітків, які перебувають на різних рівнях мотивації або готовності до змін. Для підлітків на різних етапах процесу змін можуть бути корисними різні типи втручань, що відповідають тому, на якій стадії індивід перебуває [1, с. 83]. Для формування безпечної поведінки підлітків в Інтернет-мережі важливо визначити на якому етапі процесу змін вони знаходяться, який їх стан обізнаності щодо безпечної поведінки в Інтернет-мережі. Відповідно до цього необхідно розробляти та реалізовувати програму змін поведінки підлітків в Інтернет-мережі.

На основі аналізу теорій та моделей, визначенням їх ролі у формуванні поведінки підлітків нами було розроблено моделі поведінки підлітків в Інтернет-мережі: модель ризикованої поведінки підлітків в Інтернет-мережі, модель амбівалентної поведінки підлітків в Інтернет-мережі, модель безпечної поведінки підлітків в Інтернет-мережі.

З метою розробки моделі ризикованої поведінки підлітків в Інтернет-мережі нами було встановлено, що ризикована поведінка розглядається у вітчизняній та зарубіжній літературі як: невід'ємна характеристика процесу соціалізації підлітка [15, с. 12]; спонтанна діяльність підлітка з експериментування зі своїми власними можливостями, досвід, через який він проходить, щоб знайти самого себе [16, с. 95]; використання підлітком таких

поведінкових практик, які загрожують його стану здоров'я та нормальній життєдіяльності [5, с. 7].

Науковці зазначають, що в сучасних умовах часто реалізується поведінка, яка викликана не стільки необхідністю в ризику для прийняття рішень, скільки схильністю до ризиків [13, с. 158]. О. Вдовиченко наголошує, що ризикована поведінка не спрямована на саморуйнування, проте передбачає небезпеку і в більшості випадків не усвідомлюється особистістю як небезпечна [4, с. 38].

На підставі аналізу понять «модель поведінки» та «ризикована поведінка» ми розуміємо модель ризикованої поведінки підлітків в Інтернет-мережі як здійснення певних видів діяльності в Інтернет-мережі, що передбачають небезпеку, негативний та небажаний її результат. Підлітки, які обрали модель ризикованої поведінки в Інтернет-мережі, не знають ризики діяльності в Інтернет-мережі, правила безпечної поведінки в Інтернет-мережі та необхідності їх дотримання; не визначають мету та не контролюють час діяльності в Інтернет-мережі; не можуть протистояти тиску з боку віртуальних співрозмовників; не мають бажання та не беруть участь у формах роботи з формування безпечної поведінки в Інтернет-мережі; безвідповідально ставляться до власної діяльності в Інтернет-мережі; спілкуються переважно у віртуальному просторі; не контролюють емоції під час діяльності в Інтернет-мережі, виявляють агресію під час завершення діяльності в Інтернет-мережі.

Ми погоджуємося з думкою Т. Зелінської [7] та розглядаємо модель амбівалентної поведінки підлітків в Інтернет-мережі як таку модель поведінки підлітків, якій притаманно суперечливе ставлення до діяльності в Інтернет-мережі та одночасні, не сумісні між собою, позитивні або негативні прагнення та переживання під час такої діяльності. Підлітки, які обрали модель амбівалентної поведінки в Інтернет-мережі знають деякі ризики та правила поведінки в Інтернет-мережі, визначають мету та час діяльності в Інтернет-мережі, проте не дотримуються їх, можуть протистояти тиску з боку

віртуальних співрозмовників, беруть участь у заходах щодо формування безпечної поведінки в Інтернет-мережі, проте недостатньо вмотивовані щодо її зміни, нейтрально ставляться до власної діяльності в Інтернет-мережі, надають перевагу спілкуванню у віртуальному просторі, намагаються контролювати власні емоції під час діяльності в Інтернет-мережі та адекватно проявляти незадоволення під час такої діяльності, проте мають несформоване ставлення до різних видів ризикованої поведінки в Інтернет-мережі.

Модель безпечної поведінки підлітків в Інтернет-мережі ми розуміємо як дії підлітків в Інтернет-мережі у безпечний спосіб, які містять певну кількість причинно-пов'язаних факторів та умов і відтворюють систему об'єктів, речей, дій та заходів, необхідних для досягнення, реалізації та засвоєння безпечної поведінки в Інтернет-мережі. Ця модель характеризується реалізацією навичок безпечної поведінки та відповідальним ставленням до власної діяльності в Інтернет-мережі. Підлітки, які обрали модель безпечної поведінки в Інтернет-мережі знають ризики та правила поведінки в Інтернет-мережі; визначають та дотримуються мети та часу діяльності в Інтернет-мережі; оптимально реагують у ризикованих ситуаціях в Інтернет-мережі та приймають адекватні рішення відповідно до ситуації; мають бажання брати участь у заходах щодо формування безпечної поведінки в Інтернет-мережі; розвивають комунікативні якості у реальному житті; контролюють власні емоції під час діяльності в Інтернет-мережі та адекватно виявляють незадоволення під час такої діяльності.

Висновки. Проведений аналіз теоретичних положень, концепцій та моделей поведінки дозволяють нам стверджувати, що на поведінку підлітків в Інтернет-мережі впливають: позитивне та негативне підкріплення поведінки підлітків з боку оточуючих; розробка підлітками правил безпечної поведінки та їх дотримання; адекватне сприйняття поведінки підлітків батьками, соціальними педагогами та друзями; сприяння батьками тому, щоб підлітки дотримувалися безпечної поведінки в Інтернет-мережі; наявність у підлітків бажання засвоювати та практикувати модель безпечної поведінки;

розробка та впровадження програм, спрямованих на формування у підлітків навичок безпечної поведінки в Інтернет-мережі, навичок супротиву тиску та негативного впливу з боку віртуальних друзів та співрозмовників, навичок раціонального вирішення проблем, вміння визначати мету діяльності в Інтернет-мережі, формування самоповаги та самовпевненості під час діяльності в Інтернет-мережі. Визначені та обґрунтовані нами моделі ризикованої, амбівалентної та безпечної поведінки підлітків в Інтернет-мережі можуть слугувати розробці комплексної програми формування безпечної поведінки в Інтернет-мережі, до якої будуть залучені підлітки, їхні батьки та соціальні педагоги.

Список використаної літератури

1. Андреева Т. І. Сприяння здоров'ю : навч. посіб. / Т. І. Андреева, К. С. Красовський. – К. : НаУКМА, 2012. – 247с.
2. Бандура А. Теория социального научения / Альберт Бандура. – София : [б. и.], 2000. – 320 с.
3. Башавець Н. А. Модель формування культури здоров'язбереження як світоглядної орієнтації майбутніх економістів [Електронний ресурс] / Башавець Н. А. – Режим доступу: [//http://archive.nbu.gov.ua/](http://archive.nbu.gov.ua/)
4. Вдовиченко О. В. Прояв особливостей ризику у підлітковому віці [Електронний ресурс] / Вдовиченко О. В. – Режим доступу : http://archive.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pzpp/2011_13_5/34-39.pdf
5. Використання інтерактивних методів та мультфільмів у профілактиці ризикованої поведінки: метод. посіб. для спеціалістів, які працюють з бездоглядними та безпритульними дітьми та підлітками / Т. В. Журавель, Т. Л. Лях, О. М. Нікітіна ; за ред. Т. В. Журавель. – К., 2010. – 168 с.
6. Застосування телекомунікаційних засобів у навчальному процесі (психолого-педагогічні аспекти) : навч.-метод. посіб. / [М. Л. Смульсон, Н. М. Бугайова, В. В. Депутат та ін.] ; за ред. М. Л. Смульсон. – К. : «Педагогічна думка», 2008. – 256 с.

7. Зелінська Т. М. Амбівалентність особистості: теорія, діагностика і психокорекція : навч. посіб. / Зелінська Т. М. – К. : Каравелла, 2010. – 256 с.
8. Навыки, необходимые для здоровья: серии по школьному здравоохранению (документ 9) / Всемирная Организация Здравоохранения [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.unicef.org/lifeskills/files/SFH-RUS.doc>
9. Терницкая С. В. Социально-педагогические условия взаимодействия государственных и общественных организаций в профилактике ВИЧ/СПИДа среди учащейся молодежи: дисс. ... канд. пед. наук : 13.00.05 / Терницкая Светлана Викторовна. – К., 2009. – 240 с.
10. Український педагогічний словник / [уклад. Гончаренко С. У.]. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.
11. Ходаківський Є. І. Психологія управління : підручник / Ходаківський Є. І., Богоявленська Ю. В., Грабар Т. П. – 3-тє вид., перероб. та доп. – К. : Центр учбової літератури, 2011. – 664 с.
12. Хьелл Л. Теории личности / Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб. : Питер, 2007. – 607 с.
13. Шамионов Р. М. Психология социального поведения личности : учеб. пособ. / Шамионов Р. М. – Саратов : Издательский центр «Наука», 2009. – 186 с.
14. Ajzen I. The theory of planned behavior / I. Ajzen // Organizational Behavior and Human Decision Processes. – 1991. – 50. – № 2. – С. 179–211.
15. Irwin, C.E. Adolescence and risk taking: how are they related? / C.E. Irwin // Adolescent Risk Taking / Ed. by N. Bell, R. Bell. – Newbury Park: SAGE Publications, 1993. – P. 7–28.
16. Lyng S. Edgework / S. Lyng. – New York: Taylor&Francis, 2004. – 304 p.
17. Prochaska J. O. Transtheoretical therapy: Toward a more integrative model of change / J. O. Prochaska, C. C. DiClemente // Psychotherapy: Theory, Research & Practice. – 1982. – 19. – №3. – P. 276–288.